

Abstract

In the introductory part of the article the author characterizes the international norms of counteraction to certificates of the terrorism directed on damage or destruction of nuclear objects, and crimes connected with plunder in this or that form of radioactive materials on nuclear objects, for their further use with a view of fulfillment of certificates of terrorism

In the basic part of the article international legal regulation of cooperation of the states in the field of struggle against the crimes connected with nuclear terrorism are considered.

In the conclusion the author summing up to consideration of international legal base, охватывающей questions of cooperation of the states in the field of struggle against the crimes connected with nuclear terrorism makes the offers.

У.И. Назиров
ТДЮИ тадқиқотчиси

**МИЛЛИЙ ҲУҚУҚИЙ ТАЪЛИМОТДА ХАЛҚАРО
ХУСУСИЙ ҲУҚУҚНИНГ ТАБИАТИНИ АНИҚЛАШ
МУАММОЛАРИ**

Халқаро хусусий ҳуқуқнинг табиатини ва унинг ҳуқуқ тизимидаги ўрнини аниқлаш муаммоси ҳуқуқ фанимизда доим катта қизиқиш уйғотган. Мазкур параграфнинг вазифаси китобхон ушбу масала хусусидаги турли хил ёндашувлар ва нуқтаи назарлар ҳақида умумий тасаввур ҳосил қилишига кўмаклашишдан иборат.

Маълумки, юридик фанимизда халқаро хусусий ҳуқуқ тушунчаси, унинг ҳуқуқ умумий тизимидаги ўрни ва халқаро хусусий ҳуқуқ нормаларининг таркиби тўғрисидаги масала баҳсли бўлиб қолаётир. Бу муаммоларга доир бир қанча махсус муҳокамалар жараёнида уларнинг иштирокчилари ягона тўхтамга келганлари йўқ.

Илгари сурилган фикрлар орасида уч асосий йўналишни фарқлаш мумкин. Бир гуруҳ муаллифлар (С.Б.Крилов, М.П.Плоткин, С.А.Голунский, М.С.Строгович, В.Э.Грабарь, А.М.Ладиженский, Ф.И.Кожевников, С.А.Малинин, В.И.Маргиев, В.И.Менжинский, И.П.Блищенко, Л.Н.Галенская) фикрига кўра, халқаро хусусий ҳуқуқ нормалари сўзнинг кенг маъносидаги халқаро ҳуқуқ таркибига киради. Бошқа бир гуруҳ олимлар ўз қарашларида халқаро хусусий ҳуқуқ давлат ички ҳуқуқнинг тармоғидир, деган концепциядан келиб чиқади (И.С.Перетерский, М.М.Богуславский, М.И.Брагинский, И.А.Грингольц, С.А.Гуреев, К.Ф.Егоров, В.П.Звеков, С.Н.Лебедев, Л.А.Лунц, Г.К.Матвеев, А.Л.Маковский, А.П.Мовчан, Н.В.Орлова, В.С.Поздняков, М.Г.Розенберг, А.А.Рубанов, О.Н.Садиков, Е.Т.Усенко ва б.). Бунда айрим муаллифлар халқаро хусусий ҳуқуқнинг ҳуқуқ тармоғи сифатида мустақиллигидан келиб чиқади (И.С.Перетерский, Л.А.Лунц, М.М.Богуславский, С.Н.Лебедев, А.Б.Левитин, Г.К.Матвеев, В.П.Звеков ва б.). М.М.Агарков, И.А.Грингольц, М.И.Брагинский, А.Л.Маковский, О.Н.Садиков каби олимлар ўзгача нуқтаи назарни илгари суради.

Асосчиси А.А.Макаров ҳисобланадиган учинчи йўналиш (кейинчалик уни Р.А.Мюллерсон, К.Л.Разумов, В.Г.Храбсков ривожлантирди) халқаро хусусий ҳуқуқ нормаларининг икки тури: халқаро-ҳуқуқий нормалар ва давлат ички ҳуқуқи нормалари мавжудлигидан келиб чиқади.

Шундай қилиб, халқаро хусусий ҳуқуқ халқаро ҳуқуқ тизимида кирадими ёки давлат ички ҳуқуқи тизимида кирадими, деган масала халқаро хусусий ҳуқуқнинг табиатини аниқлашга бағишланган тадқиқотлар ва баҳс-мунозараларнинг асосий масаласи ҳисобланади. Халқаро хусусий ҳуқуқни давлат ички ҳуқуқнинг тармоғи деб ҳисоблаш тарафдорлари олдидагина эмас, балки қолган икки йўналиш тарафдорлари олдида ҳам турган қўшимча муаммо халқаро хусусий ҳуқуқни мустақил тармоқ ёки кичик тармоқ (ички ҳуқуқ ёки халқаро ҳуқуқнинг кичик тармоғи) сифатида ажратиш муаммосидир.

Халқаро хусусий ҳуқуқнинг халқаро-ҳуқуқий хусусияти тўғрисидаги назариялар замирида С.Б.Криловнинг у 1930 йилда халқаро хусусий ҳуқуқ бўйича ўқув қўлланмасида, сўнгра 1947 йилда

“Халқаро ҳуқуқ” дарслигида баён этган қарашлар ётади. Бу қарашларнинг мазмун ва моҳияти халқаро ҳуқуқни халқаро оммавий ва халқаро хусусий ҳуқуққа ажратиш билан белгиланади. С.Б.Крилов фикрига кўра, халқаро хусусий ҳуқуқ халқаро ҳуқуқнинг тармоғидир¹. В.Э.Грабарь халқаро хусусий ҳуқуқ деганда (уни олим “халқаро фуқаролик ҳуқуқи” деб номлайди) халқаро ҳуқуқнинг алоҳида тармоғини тушунади². С.Б.Крилов мазкур нуқтаи назар фойдасига келтирган асосий далиллардан бири шундан иборатки, “халқаро шартномаларни ўрганишгина халқаро хусусий ҳуқуқнинг асл мазмунини аниқлаш имкониятини беради” ва халқаро хусусий ҳуқуқнинг асосий мазмунини халқаро шартнома ҳуқуқидан излаш керак³. “Тартибга солишнинг коллизиявий хусусияти”га келсак, бу нормалар ҳам халқаро-ҳуқуқий хусусият касб этади, “чунки у ёки бу норма хусусида давлатлар келишувчи мавжуд ва коллизиявий норма замирида баъзан асрлар мобайнида шаклланган халқаро одат ётади”⁴. К.Л.Разумов ҳам ўз фикрида айтиш мумкин эмас⁵.

Бошқа бир халқаро ҳуқуқ мутахассиси С.А.Малинин қуйидаги хулосага келади: “Бизнингча, (кенг маънодаги) халқаро ҳуқуқ тизимида ҳуқуқнинг икки асосий мустақил тармоғи мавжуд: 1) халқаро оммавий ҳуқуқ; 2) халқаро хусусий ҳуқуқ”⁶. Шундай қилиб, С.Б.Крилов ва В.Э.Грабарь халқаро оммавий ҳуқуқ ва халқаро хусусий ҳуқуқни ҳуқуқнинг айтиш тармоғининг қисмлари, кичик тармоқлари деб ҳисоблаган бўлсалар, С.А.Малинин фикрига кўра, улар ҳуқуқнинг мустақил тармоқлари ҳисобланади ва бир тизимга – сўзнинг кенг маъносидagi халқаро ҳуқуқ тизимига киради. Мазкур нуқтаи назарга кўра, зикр этилган тармоқларнинг ҳар бири халқаро муносабатларнинг муайян бир турини тартибга солади, бошқа турдаги муносабатлардан бутунлай фарқ қилади, шунингдек ўз предмети ва ўз ҳуқуқий тартибга солиш методига эга.

Аммо кенг маънодаги халқаро ҳуқуқ концепцияси бошқа муаллифлар томонидан қўллаб-қувватланмаган. Чунончи, проф. Г.И.Тункин таҳрири остидаги халқаро ҳуқуқ дарслигида “халқаро ҳуқуқ” атамаси рус тилида ва бошқа бир қатор тилларда халқаро оммавий ҳуқуқни англатишига, ундан халқаро ҳаёт шароитларида юзага келадиган фуқаролик-ҳуқуқий хусусиятга эга бўлган муносабатларни тартибга солувчи халқаро хусусий ҳуқуқни фарқлаш лозимлигига эътиборни қаратади⁷.

Ю.М.Колосов ўзгача концепцияни илгари суради. Унинг фикрича, “ҳозирги замон халқаро

хусусий ҳуқуқ халқаро оммавий ҳуқуқ ва давлат ички ҳуқуқи каби мустақил ҳуқуқ тизимидир”⁸.

Иккинчи йўналиш, одатда, халқаро хусусий ҳуқуқ нормаларининг табиати тўғрисидаги масала аввало улар тартибга соладиган муносабатлар хусусиятини ҳисобга олиб ҳал қилинишидан келиб чиқади. Мазкур ҳуқуқнинг тартибга солиш предмети фуқаролик-ҳуқуқий хусусиятга эга бўлган муносабатлар эканлигидан келиб чиқиб, халқаро хусусий ҳуқуқ фуқаролик ҳуқуқининг, яъни ички ҳуқуқнинг таркибига киради, халқаро хусусий ҳуқуқ фани эса фуқаролик-ҳуқуқий фанлардан биридир, деган хулосага келганлар. Бу муамманинг И.С.Перетерский таърифлаган ечими кейинчалик адабиётларда Л.А.Лунцнинг кўп сонли асарларида ва аввало унинг уч жилдли “Халқаро хусусий ҳуқуқ курси”да асосланган⁹.

И.С.Перетерский ўзининг “Халқаро хусусий ҳуқуқ тизими” деб номланган мақоласида шунга эътиборни қаратадики, “халқаро” сўзига халқаро оммавий ва хусусий ҳуқуққа татбиқан турли хил маъно юклатилади. “Халқаро оммавий ҳуқуқ шу маънода халқаро ҳисобланадики, у давлатлар ўртасидаги ҳуқуқий муносабатларни белгилайди (inter nations, inter gentes), халқаро хусусий ҳуқуқ эса шу маънода халқаро ҳисобланадики, у турли давлатларга қарашли бўлган шахслар ўртасидаги ҳуқуқий муносабатларни, айрим ҳуқуқ тизими чегарасидан четга чиқадиган, уларга қайси қонун қўлланилишини аниқлашни талаб этадиган ҳуқуқий муносабатларни белгилайди”¹⁰. Хуллас, “халқаро” атамаси биринчи ҳолда “давлатлараро” деган маънода, иккинчи ҳолда эса – хорижий элементли ҳуқуқий муносабатларни тартибга солиш маъносида тушунилади.

Шундай қилиб, И.С.Перетерский фикрига кўра, “халқаро оммавий ҳуқуқ... ва халқаро хусусий ҳуқуқ... тартибга соладиган ҳуқуқий муносабатлар сезиларли даражада фарқ қилади”¹¹. Халқаро хусусий ҳуқуққа фуқаролик-ҳуқуқий муносабатлар киргани боис, у “халқаро хусусий ҳуқуқ фуқаролик ҳуқуқи таркибига киради, халқаро хусусий ҳуқуқ фани эса фуқаролик-ҳуқуқий фанлардан бири ҳисобланади”¹², деган тўхтамга келади. Халқаро хусусий ҳуқуққа кирувчи ҳуқуқий муносабатлар фуқаролик-ҳуқуқий муносабатлари саналса-да, улар ўзига хос хусусиятга эга эканлиги, яъни уларда “халқаро (ёки хорижий) элемент” мавжудлиги халқаро хусусий ҳуқуқни “ҳуқуқнинг мустақил фуқаролик-ҳуқуқий тармоғи” сифатида эътироф этиш учун асос бўлиб хизмат қилади¹³.

Халқаро хусусий ҳуқуқни ички ҳуқуққа киритиш ҳақидаги таклифни Е.Т.Усенко¹⁴ ва халқаро оммавий ҳуқуқни таҳлил қилувчи айрим бошқа муаллифлар қўллаб-қувватлайди. “Ҳозирги дунёда фақат иккита ҳуқуқ тизими мавжуд – халқаро ҳуқуқ ва миллий ҳуқуқ тизимлари”, “халқаро хусусий ҳуқуқ турли давлатлар миллий ҳуқуқ тизимларининг бир қисми ҳисобланади”¹,

¹ Қаранг: Международное право. М., 1947. 30, 32-бетлар.

² Қаранг: Грабарь В.Э. Материалы к истории литературы международного права в России (1647-1917). М., 1958. 463-б.

³ Қаранг: Крылов С.Б. Международное частное право. Л., 1930. 21-б.

⁴ Международное право. М., 1947. 31-б.

⁵ Разумов К.Л. Курсатилган асар. 12-б.

⁶ Малинин С.А. Мирное использование атомной энергии: Международно-правовые вопросы. М., 1971. 7-б.

⁷ Қаранг: Международное право / Под ред. Г.И.Тункина. М., 1974. 4-б.

⁸ Сов. государство и право. 1981. №7. 147–148-б.

⁹ Қаранг: Лунц Л.А. Международное частное право. М., 1949; Курс международного частного права: Общая часть. М., 1973. 11–47-б.

¹⁰ Перетерский И.С. Система международного частного права. 12–30-б.

¹¹ Ўша ерда. 22-б.

¹² Ўша ерда. 25-б.

¹³ Ўша ерда. 25, 29-бетлар.

¹⁴ Қаранг: Усенко Е.Т. Формы регулирования социалистического международного разделения труда. М., 1965. 124-б.

ҳисобланади¹, деб қайд этади А.П.Мовчан. Бу масалага у халқаро хусусий ҳаво ҳуқуқининг шаклланиш муаммолари нуқтаи назаридан ёндашади. Предмет ва тизим тўғрисидаги масала хусусида космос ҳуқуқи соҳасидаги тадқиқотчилар ҳам фикр билдирганлар. Жумладан, В.С.Верешчетин космосда тижорат фаолиятига ва одатда халқаро хусусий ҳуқуққа қирадиган бошқа соҳаларга мансуб бўлган ҳуқуқий тартибга солишни комплекс ўрганиш фойдасига фикр билдирар ва сўзнинг кенг маъносидидаги космос ҳуқуқи тўғрисида сўз юритар экан, айрим муаллифларнинг “космос ҳуқуқининг ягоналиги”дан ёки халқаро-ҳуқуқий нормаларни ҳам, миллий-ҳуқуқий нормаларни ҳам ўз ичига олувчи “космос ҳуқуқи бирлаштирилган тизими”дан келиб чиқиш ҳақидаги таклифларига қарши эътироз билдиради².

Адабиётларда Р.А.Мюллерсон томонидан айниқса муфассал ишлаб чиқилган учинчи нуқтаи назар ҳам ривожлантирилган. Унга мувофиқ, халқаро хусусий ҳуқуқ нормалари бошқарув хусусиятига эга бўлмаган халқаро муносабатларни тартибга солиш экан, икки қисмдан, яъни миллий-ҳуқуқий тизимларнинг муайян қисмларидан ва халқаро оммавий ҳуқуқнинг муайян қисмидан таркиб топади. “Аммо, - деб ёзади Р.А.Мюллерсон, - бундай ўзаро алоқа натижасида кўп тизимли мажмуани вужудга келтирадиган бу қисмлар тегишли миллий-ҳуқуқий тизимлардан ёки халқаро оммавий ҳуқуқдан чиқариб ташланмайди”³.

“Кўп тизимли мажмуа” назариясига келсак, унинг замирида А.Н.Макаров томонидан ёзилган халқаро хусусий ҳуқуқ бўйича Россиядаги илк дарсликлардан бирида илгари сурилган қарашлар ётади. “Мен учун шахсан халқаро ҳуқуқнинг ҳозирги даражасига мувофиқ келадиган назария икки ҳуқуқий тартибот – халқаро ва давлат ҳуқуқий тартиботининг алоҳидалиги назариясидир, - деб ёзган эди муаллиф 1924 йилда. – Бу асосий назарий тезисдан мантиқан коллизиявий халқаро ҳуқуқ ва давлат ҳуқуқининг алоҳидалиги ҳақидаги ҳулоса келиб чиқади”⁴.

Р.А.Мюллерсон бу нуқтаи назарни ривожлантирди, кўп тизимли мажмуа икки қисмининг ўзаро алоқасига ургу бериб, уни сезиларли даражада тўлдирди. Халқаро хусусий ҳуқуқнинг ҳуқуқ сифатидаги хусусияти шу билан белгиланадики, у икки ёқлама хусусият касб этадиган ва ўз “хусусий” ҳуқуқ тизимига эга бўлмаган ижтимоий муносабатларнинг алоҳида гуруҳини тартибга солади. Бу нуқтаи назар халқаро ҳуқуқ дарслигида⁵ қабул қилинди, шунингдек бошқа асарларда⁶ ҳам маълум даражада қўллаб-қувватланди. Мазкур муносабатлар муайян ҳуқуқ тизими амал қиладиган ижтимоий тизимлар (давлатлар, давлатлараро тизимлар) чегарасидан

ташқарига чиққани боис, ҳар бир озми-кўпми ривожланган миллий-ҳуқуқий тизим ўз халқаро хусусий ҳуқуқига эгадир. Халқаро оммавий ҳуқуқ ҳам халқаро ҳуқуқнинг тармоғи эмас, балки унинг алоҳида йўналиши ҳисобланадиган ўз халқаро хусусий ҳуқуқига эга. Кўп тизимли мажмуа концепциясининг моҳияти ана шундан иборат.

Шунга ўхшаш қарашлар В.Г.Храбсковнинг айрим мақолаларида баён этилган. Унинг фикрича, халқаро хусусий ҳуқуқ “халқаро шартнома ва одат нормаларининг мажмуи”дир. Шу билан бир вақтда коллизиявий нормалар ва чет элликларнинг мақоми тўғрисидаги нормалар ҳуқуқ тармоғини ташкил этмайдиган “давлат ички тартибга солиш воситалари”дир⁷. К.Л.Разумов фикрига кўра, “ҳар бир давлатнинг коллизиявий ҳуқуқи миллий ҳуқуқнинг кичик тизими ҳисобланади ва давлат ички ҳуқуқи тармоқларидан бирортасига ҳам қирмайди”, унификация қилинган фуқаролик-ҳуқуқий нормалар эса кенг маънодаги “халқаро ҳуқуқнинг мустақил тармоғи саналган халқаро фуқаролик ҳуқуқи”ни ташкил этади⁸.

Агар биз юқорида номлари зикр этилган олимларнинг назарий қарашларини ва шунинг билан бир қаторда дунёда содир бўлаётган воқеаликни чуқур таҳлил қилган ҳолда қуйидаги хулосаларга келишимиз мумкин:

Ҳозирги замон халқаро хусусий ҳуқуқи таълимотининг турли мамлакатларда таърифланган қуйидаги асосий назарий масалаларини XX асрнинг иккинчи ярмида халқаро ҳаётда юзага келган ва амалда мавжуд бўлган муносабатларни ҳисобга олган ҳолда таҳлил қилиш лозим деган ҳулосага келиш имкониятини беради. Биринчидан, бу халқаро хусусий ҳуқуқ томонидан тартибга солинадиган муносабатлар хусусияти тўғрисидаги масала, иккинчидан, халқаро ҳуқуқ нормаларини таркиби тўғрисидаги масала, учинчидан, халқаро хусусий ҳуқуқ нормаларининг функцияси тўғрисидаги масала, тўртинчидан, давлат ички ҳуқуқида халқаро-ҳуқуқий нормаларни амалга ошириш тўғрисидаги масала.

Резюме

В вводной части статьи автор характеризует сущность и понятие международного частного права.

В основной части рассматриваются вопросы определения природы международного частного права в национальном правовом учении.

В заключении автор выражает свою точку зрения по изученной тематике.

Abstract

In the introductory part of the article the author characterizes essence and concept of the international private law.

In the basic part questions of definition of the nature of the international private law in the national legal doctrine are considered.

In the conclusion the author expresses the point of view on the studied subjects.

¹ Международное воздушное право. М., 1980. Кн. 1. 10, 15-бетлар.

² Қаранг: Новое в космическом праве: (На пути международного частному космическому праву). – М., 1990. 6–7-б.

³ Мюллерсон Р.А. О соотношении международного публичного, международного частного и национального права. 87–89-б.

⁴ Макаров Л.Н. Основные начала международного частного права. 26-б.

⁵ Қаранг: Международное право / Под ред. Г.И.Тункина. 1982. 11–12-бетлар.

⁶ Қаранг: Фельдман Д.И. Система международного права. Казань, 1983. 38-б.

⁷ Қаранг: Храбсков В.Г. Международное частное право в системе общего международного права. 38-б.

⁸ Разумов К.Л. Кўрсатилган асар. 17–18, 23-бетлар.